

УДК 37.013.42:364.63 - 027.553

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПОЯСНЕННЯ СІМЕЙНОГО НАСИЛЬСТВА

Мицишин Ірина Ярославівна
м.Львів

Віддзеркалюючи кризові процеси, що відбуваються в українському суспільстві, сімейне середовище втрачає можливості для повноцінної реалізації своїх функцій. На фоні поглиблення дисфункційності в сімейному середовищі зростає кількість випадків й типів сімейного насильства.

Метою статті є аналіз теоретичних підходів щодо пояснення причин виникнення насильства, з'ясування яких необхідне для його запобігання. Серед обґрунтованих вченими теорій особливе місце займає інтеграційний підхід, який пояснює насильство комплексом причин та їх взаємовпливами.

Ключові слова: сімейне насильство, жертви, психологічні й соціологічні теорії, що пояснюють сімейне насильство, інтеграційний підхід.

Сімейне середовище є своєрідним віддзеркаленням стану соціального-культурного розвитку суспільства. Усі позитивні досягнення, як і кризи явища неодмінно будуть відобразитися в середовищі сім'ї. Причини сімейних дисфункцій й зокрема насильства доволі часто детерміновані соціально-економічними чинниками. Погіршення соціально-економічних й культурних умов життя знаходить своє безпосереднє відображення на психологічному кліматі сім'ї, збагачує комплекс стресових й конфліктних ситуацій, створює труднощі в реалізації базових потреб й в свою чергу провокує

насильницькі дії.

Пояснення причин та форм прояву насильства завжди було предметом вивчення науковців-дослідників. Серед вітчизняних вчених, які особливу увагу присвячують дослідженням кримінологічних, психологічних та педагогічних аспектів насильства слід відзначити В.Бондаровську, О.Відзюк, Н.Лавриненко, К.Левченко, Є.Луценко, Н.Максимову, К.Мілютіну, О.Савчук, Трубаніну та ін.

Однак аспекти, пов'язані з теоретичними підходами до пояснення насильства, опрацьовані не достатнім чином, що й викликає закономірний інтерес і стимулює науковий пошук.

Метою статті є аналіз теоретичних підходів щодо пояснення причин виникнення сімейного насильства, з'ясування яких необхідне для його запобігання.

Насильство в Україні за кількісними показниками набуває вимірів не кризового соціального явища, а епідемії. При чому офіційна статистика не відображає реальні показники. Вона оперує лише даними, які зафіксовані органами правопорядку, на підставі звернень громадян. Водночас у нашому суспільстві домінує історично-традиційне терпляче ставлення до насильства й прагнення приховати ганебні факти сімейного життя. Тим не менше, аналізуючи дані офіційних джерел, можна виявити загрозливі тенденції зростання не тільки кількісних, а також і якісних вимірів сімейного насильства [1, с.112].

Таблиця 1.

Кількість осіб, які перебувають на обліках в органах внутрішніх справ за вчинення насильства в сім'ї

Рік	2005	2006	2007	2008	2009	2010	6 місяців 2011
К-сть чоловіків	72194	74571	77664	8760	85680	94399	97260
К-сть жінок	10638	9284	9098	8760	7190	7227	7212
Загальна к-сть осіб	84155	85178	87831	85085	93327	101652	104472

Як видно з наведених даних кількість осіб, які потерпають від насильства, неухильно зростає. Офіційні джерела повідомляють, що у 2013 році за фактом вчинення насильства було зафіксовано 160 730 звернень. Традиційно серед насильників переважають особи чоловічої статі. Жертвами насильства здебільшого стають менш захищені категорії, такі як жінки і діти.

Констатація загрозливих масштабів розвитку насильства

актуалізує проблему з'ясування його причин. Розроблені дослідниками теоретичні підходи, які пояснюють сімейне насильство, можна поділити на соціологічні та психологічні.

Соціологічні теорії вбачають причини насильства в суспільних чинниках, які викликають стрес у сім'ї. Таким чином цілковиту відповідальність за насильство в сім'ї несе суспільство. Серед чинників, які найбільшою мірою можуть викликати стрес і фру-

страцію, й в свою чергу провокувати насильство зазначають такі: низьку заробітну плату, безробіття, погані житлові умови, ізоляцію. Більше того згадані чинники породжують і почуття відчуження. Також науковці стверджують, що насильство можна трактувати як форму адаптації або реакцію на структурний конфлікт. Однак таке пояснення не є до кінця правильними, так як насильство притаманне не лише особам з низьким соціально-економічним статусом, а й добре забезпеченим людям.

Базовим положенням теорії обміну і суспільного контролю є взаємні нагороди і покарання. Прихильники цієї теорії твердять, що головним мотивом поведінки людини в інтерперсональній взаємодії є спрямованість на користь та уникнення покарань і прикростей. Члени родини здійснюють взаємообмін почуттями, благами та послугами або навпаки обмежують їх. Поки баланс обміну відповідає очікуванням осіб в сім'ї панує спокій і лад. Якщо ж все таки рівновага порушується й водночас з'являються відповідні обставини різко зростає ймовірність контролю ситуації з допомогою насильства. Наприклад, у невдалому подружжі часто внаслідок незадоволення (емоційних, сексуальних) потреб порушується психо-емоційна рівновага, яка призводить до фрустрації та агресивної поведінки щодо інших членів родини.

Деякі автори твердять, що сім'я як кожна суспільна інституція певною мірою використовує страх і силу як методи підтримки порядку. Чим більше вона схильна використовувати силу у відкритій формі. Сім'ї середнього соціального прошарку, що володіють більшим арсеналом ресурсів значно рідше використовують погрози і насильство.

Пояснення насильства можна шукати й у сфері культури. Виходячи з цих міркувань, джерела насильства слід шукати в традиціях, звичаях, характерних зразках суспільно-виховного характеру, притаманних певному регіону, культурі чи середовищу. Інтерперсональне насильство є реакцією на структурне насильство. Травматичні чинники, зумовлюючи стрес і фрустрацію, також викликають прагнення помсти і вигляді акту насильства щодо інших людей. Домінування агресора над слабшим призводить до швидкого й очікуваного результату. Домашнє насильство має реактивний характер, хоча воно і народжується поза сім'єю, тим не менше проявляється може саме в ній. Насильство в родині стає способом вирівнювання рахунків агресором, площиною його психо-емоційної розрядки, формою повернення високої самооцінки й самоствердження. [3, с.33]. Додаткове задоволення, яке здобуває агресор це почуття сили, вагомості. Такі „успіхи” часто є компенсацією проблем на роботі, в особистому чи родинному житті.

Другу групу підходів, що пояснюють насильство, становлять психологічні теорії. Насамперед можна виділити підходи, які пояснення насильства шукають в особистих рисах учасників насильницьких актів: насильника і жертви.

Психо-біологічний підхід концентрує свою увагу на вроджених психопатологічних якостях особи. Окрім вроджених рис, схильність до агресії часто пояснюють гормональними порушеннями чи алкольною залежністю.

Психо-динамічний підхід зорієнтований на аномальних якостях особи насильника, які породжуються внутріособистісними конфліктами й пов'язаними з ними дисфункціями. Підґрунтям психо-динамічних концепцій є вчення Фрейда, згідно якого агресію пояснюють «ненормальним інстинктом смерті» або «надмірним потягом» до агресивної поведінки. Такі збурення можуть бути результатом генетичних схильностей або наслідком травматичного соціалізаційного досвіду [3, с.36].

В основі кожної агресивної поведінки можна знайти відчуття фрустрації. Відповідно основним завданням агресора стає усунення подразнюючого предмету чи особи.

Теорія суспільного научіння джерелом насильства в родині вважає нещасливе дитинство і проблеми в подружніх стосунках. Агресивні реакції на збудник з оточення, які приносять бажаний результат, мають більші шанси повторитися в майбутньому. В свою чергу агресивні реакції, які не приносять бажаний ефект, втрачають перспективу повторення. Таким чином тип реакції оточення на поведінку даної особи збільшує або знижує шанси

її повторного виникнення. Реакція оточення на ті чи інші вчинки формує так зване суспільне підкріплення. Тому згідно з теорією суспільного научіння люди пояснюють свої насильницькі вчинки досвідом спостереження агресивної поведінки. Тривале спостереження проявів агресії й відсутність адекватної реакції навколишніх формує у спостерігача не стільки пасивне ставлення до насильства, скільки акцептацію такої поведінки. Так наприклад, деякі жінки звикають погоджуватися з насильством внаслідок здобутого в дитинстві травматичного досвіду.

Відповідно до зазначених вище пояснень насильства особистісними рисами, було запропоноване трактування виникнення насильства психо-фізичними особливостями жертви. Діти часто стають жертвами насильства коли не відповідають очікуванням батьків. Більше кривди зазнають діти, які фізично не привабливі, з вродженими вадами, флегматики, з слабкою нервовою системою.

Доволі популярним підходом, що пояснює виникнення насильства є інтеракційна модель. Формування агресивних стосунків у деяких сім'ях сприймається як спосіб прояву відданості і прив'язаності. Автори цієї моделі звертають особливу увагу на вражаючу подібність між подружніми стосунками жінок-жертв і стосунками їхніх батьків.

Насильство також може виникати внаслідок порушень у сфері інтерперсональної комунікації (наприклад, між батьком і дитиною чи між членами подружжя). Порушення у порозумінні з іншим виникає через невміння адекватно сприйняти прояви поведінки людини. Ще однією причиною проблем може стати негативна інтерпретація будь-яких інтерперсональних проявів. У результаті таких ситуативних стресів виникає насильство. В умовах перманентних родинних непорозумінь фрустрація, стрес, а також зумовлене ними насильство стають традиційними. Допомога таким родинам охоплює тренування інтерперсональних умінь (слухати, вести діалог, виявляти розуміння та співчуття) [5, с. 168].

Окрему групу наукових концепцій пояснення насильства становлять пізнавально-біхевіористичні підходи. Так суспільно-пізнавальна теорія агресії вважає, що механізмом її виникнення є засвоєння агресивних моделей поведінки в дитячому віці. Також не менш значимим джерелом пропаганди таких дій є медіа впливи. Ймовірність відтворення засвоєного досвіду агресивних стосунків у майбутньому буде залежати як від ситуації, в якій він може бути пригаданий, так і від ситуації, в якій він був внесений в пам'ять. Такі ситуації власне і можуть виступати збудником агресивних реакцій, пов'язаних з насильством, що спостерігалось в дитинстві. Ймовірність розитку такого сценарію подій суттєво зростатиме за умов, коли особа відчуває сильний гнів або перебуває в стані фрустрації.

Інтеграційний підхід обумовлюється міркуваннями, згідно яких не можливо визначити лише один чинник щоб пояснити виникнення насильства. Тому до уваги слід брати відразу кілька причин, що можуть стати джерелом насильства в родині: незадовільні соціально-економічні умови, помилки виховного характеру, погане самопочуття, компенсація особистих труднощів, проектування власних травматичних переживань з періоду дитинства, негативне сприйняття дитини як небажаної або поганої, вважання агресії позитивною вартістю (найпростіший спосіб вимагання послуху) та ін. Якщо джерела насильства мають кумулятивний характер, то соціальну реабілітацію слід починати з визначення ієрархії морально-етичних цінностей з відповідною їй подальшою корекцією [5, с.169].

Шляхом поєднання соціологічних і психологічних підходів дослідники розробили психо-суспільну модель виникнення насильства. Відповідно до неї певні стресові чинники і негативні впливи середовища можуть спонукати особу до застосування насильства. Насильство з'являється при наявності відповідних каталізаторів.

Інтеграційний підхід базується на трактуванні насильства як багатомірного явища й тому його пояснення слід шукати у цілому комплексі чинників та їх взаємообумовленості.

Аналіз суспільних стосунків і впливів має вирішальне значення для інтеграції чинників, що пояснюють причини агресії. У моделі багаточинникового походження насильства виділяють чотири

групи стресорів:

1. Стосунки між опікунами: взаємини членів подружжя, подружні сварки, взаємини з мачухою, вітчимою та іншими особами, які спільно проживають, розлучений або самотній батько чи матір, які виховують дитину.
2. Стосунки з дітьми і старшими підопічними: часовий інтервал між народженням дітей, чисельність сім'ї, задоволеність очікування опікунів щодо підопічних.
3. Структурний стрес: погані житлові умови, безробіття, соціальна ізоляція, загроза втрати авторитету опікуна, порушення його системи цінностей і самооцінки.
4. Стрес, викликаний підопічними: наприклад небажана дитина, непослушна, хвороблива, надто вимоглива, вразлива, з проблемами фізичного чи психічного розвитку [3, s.42].

Визначальним критерієм того чи дія вищезазначених стресових чинників призведе до насильства є характер стосунків у сім'ї. Родинні стосунки, які виступають гарантією безпеки діють на стрес як буфер, згладжуючи його руйнівний вплив. Зворотня дія відбувається у випадку коли стосунки зовсім не гарантують почуття захищеності чи безпеки або більше того навпаки породжують страх. У цьому випадку будь-який навіть випадковий натиск, викликаний сваркою чи непослухом дитини може спричинити фізичний чи емоційний агресивний напад.

Згідно з теорією ситуативного походження насильства ймовірність виникнення агресії визначається тривалістю впливу певних ситуативних і структурних змінних: а) фактори, які зумовлені віком

осіб (фізична та емоційна залежність, поганий стан здоров'я, наявність психічних розладів, комунікативних труднощів); б) структурні фактори (економічні труднощі, соціальна ізоляція, проблеми зовнішнього середовища); в) фактори, які співвідносяться з особистістю піклувальника (життєва криза, синдром «вигорання», насильство стосовно піклувальника у минулому). [2, с.85]

Доволі часто культурні або релігійні традиції, статево-рольові стереотипи, травматичний індивідуальний досвід стають запорою того, що жертва насильства неспроможна вирватися з під влади агресора. Набута внаслідок тривалого досвіду знущань безпорадність або почуття безсилля, неспроможність до рішучих дій і низьке почуття власної гідності також збільшують імовірність того, що жінка чи дитина залишаться в сім'ї де її принижують і б'ють. Зазвичай жертви насильства розвивають у собі вміння, які стають своєрідними механізмами захисту й дозволяють їм мінімізувати біль: витіснення у підсвідомість, роздвоєння особистості. Завдяки цим захисним стратегіям жертви створюють для себе можливість подальшого перебування в сім'ї і терпіння знущань. Потрапивши певною мірою у самостійно створену пастку, вони почувуються жертвами соціальної системи, що ще більше обтяжує набуту безпорадність [4, s.97].

З'ясування та аналіз концептуальних причин сімейного насильства дає можливість не лише глибше зрозуміти передумови його виникнення і механізми розвитку, а й на підставі сформульованих висновків розробити ефективні способи запобігання проявам агресивної поведінки.

Література та джерела

1. Моніторинг стану виконання законодавства України щодо протидії насильству в сім'ї. 2001–2011 роки / [О.М.Бандурка, О.Ф.Бондаренко, В.О.Брижик та ін.]. – Харків: Права людини, 2011. – 240 с.
2. Трубавіна І.М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю: [навч.-метод. посіб.] / Ірина Миколаївна Трубавіна. – К.: ДЦССМ, 2002. – 132 с.
3. Browne K. Zapobieganie przemocy w rodzinie / K.Browne, M.Herbert. – Warszawa: PARPA, 1999. – 300 s.
4. Dubois B. Praca socjalna: aspekty humanistyczne i pedagogiczne. T.2 / B.Dubois, K.Miley. – Warszawa: Interart, 1996. – 324 s.
5. Olubiński A. Praca socjalna / Andrzej Olubiński. – Toruń: AKAPIT, 2004. – 263 s.

Отражая кризисные процессы, происходящие в украинском обществе семейная среда теряет возможности для полноценной реализации всех функций. На фоне углубления дисфункциональности в семейной среде растет количество случаев и типов семейного насилия.

Целью статьи является анализ теоретических подходов к объяснению причин возникновения насилия, выяснение которых необходимо для его предотвращения. Среди обоснованных учеными теорий особое место занимает интеграционный подход, который объясняет насилие комплексом причин и их взаимовлиянием.

Ключевые слова: семейное насилие, жертвы, психологические и социологические теории, объясняющие семейное насилие, интеграционный подход.

Reflecting the crisis processes, which take place in Ukrainian society, family environment loses a possibility for valuable realisation of all its functions. The amount of accidents and types of family violence is increasing on the background of deepening of the disfunctioning in family environment.

The aim of the article is an analyse of theoretical approaches concerning the reasons of the rise of violence, clarification of which is necessary for its prevention. Integration approach takes the peculiar place among the well-founded (by scientists) theories. It explains the violence by the complex of reasons and their interplays.

Key words: family violence, victims, psychological and sociological theories, which explain family violence, integration approach.